

УДК 343.9

Grygoreva E.

AGGRESSION, VIOLENCE, BRUTALITY

О.В. Григор'єва

Начальник групи контролю

Спеціального центру швидкого реагування та гуманітарного розмінування ДСНС України

АГРЕСІЯ, НАСИЛЬСТВО, ЖОРСТОКІСТЬ

Постановка проблеми. Підґрунтям існування європейської, демократичної, правової держави і напрямком її діяльності в ствердженні і забезпеченні прав і свобод людини є запобігання злочинності. Конституційні засади (ст.3) гарантують, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність [1].

У світлі конституційних гарантій основним завданням кримінологічних досліджень є розробка ефективних заходів запобігання злочинності, які дали б змогу з максимальною результативністю розподілити ресурси суспільства для загальносоціального запобігання цьому явищу, а правоохоронним органам організувати спеціально-кримінологічну (індивідуальну) профілактику протиправних діянь.

Одним із напрямків у вирішенні цієї задачі є дослідження проблеми кримінальної агресії. В кримінальному законодавстві це поняття не знайшло свого місця, але поряд з цим теорія агресії в міжнародних відносинах є однією із найактуальніших проблем міжнародного права. В рамках кримінологічної науки проблема кримінальної агресії викликає численні дискусії. Але більшість вітчизняних досліджень висвітлюють лише певні її види: фізична (вбивство, тілесні ушкодження), вербальна (злочинні погрози, наклеп, знущання), інструментальна тощо. Однак, сама сутність кримінальної агресії залишається поки що не достатньо дослідженою кримінологами.

Міждисциплінарність проблеми кримінальної агресії потребує використання для її дослідження знань в галузі не тільки кримінології, кримінального права, але і соціальної психології, фізіології та багатьох інших наук, у сфері вивчення яких знаходиться людина.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У тій чи іншій мірі проблемі кримінальної агресії приділяли увагу: Ю.М. Антонян, А. Бандура, О.М. Бандурка, Л.М. Балабанова, Х. Дельгадо, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, Й.А. Кудрявцев, О.М. Литвак, К. Лоренц, О.Ю Михайлова, І.П. Павлов, О.Р. Ратінов, А.О. Реан, Н.О. Ратінова, Т.Г. Румянцева, Е. Фромм, Х. Хекхаузен, К. Хорні, О.М. Храмцов та інші вчені.

Метою статті є з'ясування сутності кримінальної агресії особи задля визначення її поняття.

Основні результати дослідження. Проблема природи кримінальної агресії, встановлення її сутності та визначення поняття завжди цікавила уми дослідників у галузях суспільних та природничих наук. Вона хвилювала і громадську думку в напрямку очікування від держави практичних кроків щодо забезпечення прав і свобод людини, а саме: життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки (ст. 3 Конституції України) [1].

Зважаючи на міждисциплінарну дискусійність даної проблематики, а також існуванням та широким використанням у кримінальному законодавстві таких споріднених понять як «насильство» та «жорстокість» необхідно встановити їх співвідношення з кримінальною агресією.

Насильство – стародавня та всюдисуща тінь людства. Тлумачний словник В. Даля трактує «насильство» як примус, неволю, потребу, силювання, сором'язливу дію, образливе, незаконне і свавільне [2, с.481]. В кримінальному праві насильство – об'єктивна сторона злочину, визначається як умисний фізичний чи психічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою.

Жорстокість – риса характеру особи [3, с.261], що виявляється у заподіянні іншій особі (групі осіб) фізичних чи моральних страждань. В.Даль визначав жорстокість як: немилосердний, немилостивий, безжалісний, нелюдський, який не знає жалю, співчуття, непомірно суворий, тяжкий, мученицький, нестерпний, злигодній, неблаганний, невмолимий [2, с.536]. Особлива жорстокість, передбачає заподіяння потерпілому або його близьким особливих страждань чи мучення [4, с.42]. В кримінальному праві вчинення злочину з особливою жорстокістю є обставиною, яка: обтяжує покарання (п. 10 ч.1 ст.67 КК України), характеризує злочинну поведінку (статті 120, 300 КК України), об'єктивну сторону злочину (ст.434 КК України), є кваліфікуючою ознакою певних видів діянь (п.4 ч.2 ст.115 КК України) [5].

Дослідження проблеми кримінальної агресії неможливе без з'ясування поглядів вчених на такі поняття як «агресія» (лат. – «напад») та «агресивність». Видатний вітчизняний кримінолог А.П. Закалюк під агресивністю розуміє індивідуально – психологічну рису в структурі особи злочинця, а насильство, на думку вченого, є проявом агресії [6, с.35]. Ю.М. Антонян під агресією розуміє поведінку, яка проявляється в демонстрації сили, погрози її застосування або у використанні сили стосовно окремої людини чи групи людей. Агресивність, на його думку, – це риса особи, а агресія – її прояв [7, с.13-14]. А.О. Реан агресією вважає будь-які дії, які спричиняють або можуть

спричинити шкоду іншій людині, групі людей. Агресивність, на думку автора, – це властивість особи, яка втілюється в готовності до агресії [8, с. 37]. Х. Дельгадо розглядає агресивність людини як поведінкову реакцію, для якої характерно застосування сили з метою нанесення ушкоджень людям або предметам [9, с.124]. Німецький психолог Х.Хекхаузен розуміє агресію як специфічно орієнтовану поведінку, спрямовану на усунення або подолання всього того, що загрожує фізичній та (або) психічній цілісності живого організму [10, с.367]. Соціопсихолог Е. Фромм, диференціюючи феномен агресії, поділяє її на доброякісну агресію, яка передається людині генетично і спрямована на збереження життя, та злаякісну, що проявляється як потяг людини до абсолютного володарювання над іншою живою істотою і бажання руйнувати [11, с.97]. О.Р. Ратінов розглядає агресивність в якості властивості людини як суспільного індивіда, а агресію – прояв агресивності в деструктивних діях з метою нанесення шкоди тій чи іншій особі [12, с.5]. Т.В. Алексеєва і Н.І. Ковальчишина вважають, що агресія – це мотивована деструктивна поведінка індивіда, що суперечить заведеним правилам і нормам існування людей у соціумі, що завдає моральної, фізичної, матеріальної або психологічної шкоди іншим людям [13, с.5].

Таким чином, необхідно зробити висновок, що в науці поняття «агресія» і «агресивність» не тотожні. Поняття «насильство» та «агресія» – взаємообумовлені, а «жорстокість» і «агресивність» – взаємодоповнюючі.

Отже, агресивність та жорстокість розглядається дослідниками в якості індивідуально-особистісної риси особи, а агресія, на думку вчених, є проявом агресивності.

Кримінальний кодекс України в якості однієї із обставин, що виключає злочинність діяння, визначає необхідну оборону (ст.36 КК України) [5]. Для дослідження сутності кримінальної агресії необхідно розглянути взаємозв'язок агресії та агресивності на прикладі необхідної оборони, в якій правомірне заподіяння шкоди (насильства) найбільш повно реалізує конституційне право людини захищати своє життя та здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч.2 ст.27 Конституції України) [1].

Кримінальний кодекс України в частинах 1, 2 ст.36 передбачає, що кожна особа має право на необхідну оборону, розуміючи під нею дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони, незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звертання за допомогою до інших осіб чи органів влади [5].

Отже, необхідна оборона виступає в якості найбільш ефективного засобу протидії суспільно небезпечним діям, який наданий кожному громадянину в захисті ним конституційного права на життя (ст.27 Конституції України), повагу на його гідність (ст.28 Конституції України), свободу та особисту недоторканність (ст.29 Конституції України). Вона дисциплінує діє на тих осіб,

які здатні порушити суспільні відносини [14, с.4]. Т.Г. Шавгулідзе, вказуючи на загальнопревентивне значення необхідної оборони, зазначає, що безпосередня можливість активного опору з боку того, хто обороняється, іноді сильніше впливає на психіку того, хто посягає, ніж більш віддалена можливість бути підданому покаранню у майбутньому [15, с.28].

Суттєво, що в необхідній обороні знайшли своє відображення найбільш важливі конституційні права людини, які мають своїм підґрунтям природне право на життя, вітальну (життєву) потребу в самозбереженні, що забезпечують існування людини як живої істоти. Не можна не відмітити і суспільної корисності необхідної оборони в запобіганні суспільно небезпечним діям. Адже, те, що було споконвічно засобом виживання виду на ранньому етапі людського розвитку, у період державності, стало не тільки невід'ємним правом людини (Кароліна, Закон Ману), а і одним із правових засобів запобігання злочинам шляхом стимулювання поведінки, що перешкоджає їх вчиненню [15, с.123]. У Стародавньому Римі необхідна оборона визнавалася природним правом, яке притаманне людині. Найбільш повно право на необхідну оборону висловив Цицерон. Зокрема, він наголошував, що існує священний закон, закон неписаний, але який народився разом з людиною; закон, який з'явився раніше законів, легенд, раніше появи всіх книг, але написаний природою в її безсмертному кодексі; його ми перейняли, здобули із самої природи; цей закон не стільки вивчили, скільки відчули, не стільки впізнали, скільки відгадали. Він зазначав: у час невідвратної небезпеки, яка з'явилася під кинджалом своєкористя або ненависті, дозволений усякий засіб рятування. Якщо необхідність справедливого захисту потребує застосування меча, то не можна ставити в провину тому, хто взяв меч для свого рятування і уражає вбивцю [16, с.41].

Природа наділила людину інстинктами, які забезпечують її існування та самозбереження, а отже, і життя в навколишньому середовищі. Іноді її існування пов'язане з виникненням критичного стану (в даному випадку це – суспільно небезпечне посягання), в якому опиняється людина і який є небезпечним для її життя. Тут агресивна поведінка людини пов'язана з активізацією нервової системи – того компонента, який спонукає нас «вступати в бій або рятуватися втечею» [17, с.244]. На думку К. Лоренца, це – «мужність розпачу» [18, с.35] перед обличчям небезпеки.

Важливо, що джерело насильства людства, на нашу думку, зародилося разом з інстинктом людини на самозбереження, з її природною властивістю – агресивністю.

На підставі вищевикладеного необхідно зробити висновок, що агресивність як природна властивість (один із проявів інстинкту самозбереження), що генетично притаманна людині, знаходить свій прояв у необхідній обороні – деструктивних діях, вчинених з метою захисту, що виключає злочинність діяння за умови правомірності заподіяння шкоди (насильства). Отже, агресивність як природна властивість людини знаходить свій прояв у захисній агресії – діях деструктивного характеру, що пов'язані із заподіянням правомірної шкоди (насильства). За відсутності умов правомірності агресивність знаходить свій прояв у кримінальній агресії, тобто в діях

деструктивного характеру, що пов'язані із заподіянням протиправної шкоди (насильства). Умови, за яких правомірне заподіяння шкоди (насильство) – захисна агресія, перетворюється в протиправне заподіяння шкоди (насильство) – кримінальну агресію, чітко визначені теорією кримінального права. А саме: умови, які характеризують суспільно небезпечне посягання (наявність та дійсність суспільно небезпечного посягання); умови, які характеризують захисні дії (мета – захист цінностей, які безпосередньо вказані в ч.1 ст.36 КК України: права та інтереси особи, яка захищається, інших осіб, суспільні інтереси або інтереси держави; шкода має заподіюватися лише особі, яка вчиняє посягання, а не будь-якій іншій особі; захист не має перевищувати меж необхідної оборони) [5].

Агресія як деструктивна дія, правомірне заподіяння шкоди (насильства), вчинена з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається (необхідна оборона), є суспільно корисним і вибачальним проявом агресивності. Вона, таким чином, набуває характеру захисної агресії і спрямована на задоволення вітальної (життєвої) потреби в самозбереженні при виникненні суспільно небезпечного посягання. Дана властивість для будь-якого живого організму, взагалі, і для людини, зокрема, є основоположною, а отже – нормою. Від норми залежить віднесення поведінки до правомірної або протиправної. У визначенні поведінки в якості агресивної вирішальне місце повинно належати поняттю норми, звідси і назва даної орієнтації. Норми формують своєрідний механізм контролю за визначенням тих чи інших дій. Коли цих норм дотримуються, сприймана поведінка не буде розглядатися спостерігачем у якості агресивної, (протиправної – авт.) незалежно від ступеня згубності наслідків такої поведінки. І навпаки, якщо норми порушені, на поведінку «навішується ярлик агресії». Таким чином, поведінка називається агресивною при наявності двох обов'язкових умов: коли мають місце згубні для жертви наслідки і коли порушені норми поведінки» [19, с.84]. Норма, – за думкою Л.М. Балабанової, – відображає наявність нормальних структурних і функціональних передумов для нормальної життєдіяльності організму та психіки [20, с.332].

Отже, на нашу думку, захисний характер агресії як деструктивної дії, вчиненої у стані необхідної оборони, за умови її правомірності набуває нормативного характеру.

Висновки. Підводячи певний підсумок, можна стверджувати, що поняття «насильство», «агресія», «жорстокість» та «агресивність» взаємопов'язані. Насильство є проявом агресії, а джерело насильства людства – в його природній агресивності, спрямованій на самозбереження. Жорстокість – є властивістю характеру особи поряд із агресивністю.

Сутність кримінальної агресії особи розкривається через взаємозв'язок агресії як дії деструктивного характеру, засобу заподіяння правомірної шкоди (насильства), агресії як дії деструктивного характеру, засобу заподіяння протиправної шкоди (насильства) та агресивності як природної властивості, що генетично притаманна людині або її індивідуально-особистісної риси полягає в тому, що:

– деструктивні дії, пов'язані з правомірним заподіянням шкоди (насилства) мають характер захисної агресії і є проявом агресивності як природної властивості, генетично притаманної людині;

– деструктивні дії, пов'язані з протиправним заподіянням шкоди (насилства), мають характер кримінальної агресії і є проявом агресивності як індивідуально-особистісної риси особи, що включає в себе: жорстокість, ворожість, запальність, дратівливість тощо;

– захисна агресія знаходить свій найбільший прояв у правомірному заподіянні шкоди (насилства) – необхідній обороні;

– правомірність захисної агресії як деструктивної дії, пов'язаної із заподіянням шкоди (насилства), обумовлена наявністю чітко визначених законодавцем критеріїв;

– захисна агресія, як деструктивні дії, набувають характеру заподіяння протиправної шкоди (кримінальної агресії) у разі невідповідності критеріям правомірності необхідної оборони (наприклад, перевищення меж необхідної оборони);

– кримінальна агресія особи – це суспільно небезпечна форма прояву десоціалізації особи, яка пов'язана із протиправним заподіянням шкоди (насилства) з метою спричинення фізичних, психічних страждань, тілесних ушкоджень або позбавлення життя.

На важливу роль існування інституту необхідної оборони, в правовому забезпеченні запобігання злочинам (кримінальній агресії), вказував видатний російський вчений М.С. Таганцев. Вчений звертав увагу на те, що оборона є необхідним доповненням охоронної діяльності держави, і ушкодження, яке завдане інтересам того, хто нападає, є не тільки протизаконним або вибачальним, але і правомірним [21, с. 520].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-вр.

2. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / Даль В. – М., Рус. яз., 1999. – 779 с.

3. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007 – Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 2007. – 424 с.

4. *Кучер В.І.* Кримінально-правові проблеми вчинення злочинів способом особливо жорстокого поведіння: [монографія] / Кучер В.І. – К. : «Азимут-Україна», 2004. – 120 с.

5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/2341-14.

6. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007 – Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 2007. – 712 с.

7. *Антонян Ю.М.* Психологія убивства / Антонян Ю.М. – М. : Юрист, 1997. – 304 с.

8. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности / А. Реан // Психологический журнал. – 1996. – №5. – С. 3-19.
9. Del'gado Kh. *Mozg and consciousness* / Del'gado Kh. – 1971. – 263 p.
10. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: В 2 т. / Хекхаузен Х.; [пер. с нем. Д.А. Леонтьева]. – М. : Педагогика, 1986. Т.1. – 1986. – 406 с.
11. Fromm E. *Anatomiya to human destruktivnosti* / Fromm E. – 1998. – 672 p.
12. Ратинов А.Р. *Насилие, агрессия, жестокость. Криминально-психологическое исследование* / А.Р. Ратинов // *Насилие, агрессия, жестокость. Криминально-психологическое исследование.* – 1990. – С.5-15.
13. Алексеева Т.В. *Психологія підліткової злочинності: [навчальний посібник]* / Т.В. Алексеева, Н.І Ковальчишина. – Донецьк : Ноулідж, 2010. – 335 с.
14. Ткаченко В.И. *Необходимая оборона по уголовному праву* / Ткаченко В.И. – М. : Юр. л-ра, 1979. – 120 с.
15. Шавгулидзе Т.Г. *Необходимая оборона* / Шавгулидзе Т.Г. – Тбилиси : Мецниереба, 1966. – 157 с.
16. Рейнгардт Н.В. *Необходимая оборона* / Рейнгардт Н.В. – Казань : тип. М. Стасюлевича, 1898. – 84 с.
17. Берон Р. *Агрессия* / Р. Берон, Д. Ричрдсон; [пер. с англ. С. Меленевская]. – СПб. : Питер, 1997. – 336 с.
18. Лоренц К. *Агрессия (так называемое зло)* / Лоренц К.; [пер. с нем. А.В. Гладких]. – М. : Университетское, 1994. – 270 с.
19. Румянцева Т.Г. *Понятие агрессивности в современной буржуазной психологии* / Т.Г. Румянцева // *Вопросы психологии.* – 1991. – №1. – С. 81-89.
20. Балабанова Л.М. *Судебная патопсихология* / Балабанова Л.М. – Донецк : Сталкер, 1998. – 432 с.
21. Таганцев Н.С. *Русское уголовное право: [лекции]. Общая часть: В 2 т.* / Н.С. Таганцев – СПб. : тип. М. Стасюлевича, 1902. Т.1. – 1902. – 815 с.

Григор'єва О. Агресія, насильство, жорстокість

У статті розглядаються теоретичні питання міждисциплінарної проблеми кримінальної агресії особи в рамках кримінологічної науки. З урахуванням проведеного аналізу різноманітних точок зору на дану проблему висунуто низку теоретичних положень та висновків відносно сутності кримінальної агресії особи, взаємозв'язку агресії, насильства та жорстокості. Досліджений взаємозв'язок агресії як дії деструктивного характеру, засобу заподіяння правомірної шкоди (насильства), агресії як дії деструктивного характеру, засобу заподіяння протиправної шкоди (насильства) та агресивності як природної властивості, що генетично притаманна людині або її індивідуально-особистісної риси, запропоновано визначення поняття кримінальної агресії особи.

Ключові слова: *агресія, агресивність, насильство, жорстокість, кримінальна агресія, захисна агресія, правомірне заподіяння шкоди, протиправне заподіяння шкоди.*

Григорьева Е. Агрессия, насилие, жестокость

В статье рассматриваются теоретические вопросы междисциплинарной проблемы криминальной агрессии личности в рамках криминалогической науки. С учетом проведенного анализа различных точек зрения на данную проблему выдвинуто ряд теоретических положений и выводов относительно сущности криминальной агрессии личности, взаимосвязи агрессии, насилия и жестокости. Исследована взаи-

мосвязь агрессии как действия деструктивного характера, средства причинения правомерного вреда (насилия), агрессии как действия деструктивного характера, средства причинения противоправного вреда (насилия) и агрессивности как природного свойства, которое генетически присуще человеку или его индивидуально-личностная характеристика, предложено определение понятия криминальной агрессии личности.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, насилие, жестокость, криминальная агрессия, защитная агрессия, правомерное причинение вреда, противоправное причинение вреда.

Grygoreva E. Aggression, violence, brutality

In the article the theoretical questions of interdisciplinary problems of criminal aggression in criminal science. With regard to the analysis of the various points of view on this problem set a number of theoretical positions and conclusions regarding the essence of the criminal aggression of the person :investigated the relationship of destructive nature, means causing legitimate damage (violence) aggression as the actions of destructive nature , means of inflicting unlawful damage (of violence) and aggressiveness as a natural property that genetically inherent in the person or her individually – personal traits the proposed definition of the person .

Key words: aggression, aggressiveness, violence, brutality, criminal aggression, protective aggression, lawful damage, legitimate damage.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2015.